

УДК 930.85:008/167.7(477)"18"

Оксана **Маланчук-Рибак**

доктор історичних наук,
професор кафедри історії і теорії мистецтва
Львівської національної академії мистецтв
<https://orcid.org/0000-0001-9666-8125>

Періодизація історії української культури XIX ст.: основні моделі

Анотація. У статті досліджено історіографічні напрацювання щодо періодизації історії української культури XIX ст. Перша модель – періодизація культурно-національного відродження в Україні XIX ст.: академічний (час збирання культурно-історичної спадщини); організаційний (час створення національних культурно-просвітніх організацій); політичний (час творення партій та інших організацій, які уможливають участь нації у політичних процесах). Основна ідея цієї періодизації полягає у тому, щоби показати процеси націотворення та державотворення в Україні XIX ст. через появу та розвиток нових явищ у культурі. Друга модель – загальноєвропейська культурно-історична періодизація, яка виокремлює два основні періоди історії культури XIX ст. – Романтизм і Позитивізм. Охарактеризовано Романтизм як період у розвитку культури першої половини XIX ст. Романтичне трактування культури докорінно відрізнялося від просвітницького. Надзвичайно високо була оцінена національно-етнічна (народна, фольклорна) культура на противагу просвітницькій глорифікації елітарної культури. Доба Позитивізму – це час реалістичного мистецтва, час культу емпіричних наукових знань, сциєнтизму, глибокої віри в технічний, історичний та культурний прогрес. Культурно-просвітницька діяльність під гаслом «органічної праці» для народу і над народом втілила в життя позитивістичну ідею суспільного утилітаризму та прагматизму.

Ключові слова: історія української культури XIX ст., періодизація, моделі.

Постановка проблеми. Відколи з'явилися історичні праці, відтоді виникла проблема показати перебіг важливих подій з уваги на окремі періоди, відносно цілісні щодо своїх об'єднувачих чинників [1]. Зазначимо, що проблема певної періодизації, виокремлення часово-просторових відрізків, завжди є результатом узагальнювального мислення людини, відображає її світоглядні уявлення та способи інтерпретації історії як науки. Періодизація – один із способів структуризації та систематизації історичного матеріалу, усвідомлення та вивчення змін природних і соціальних форм буття людини та людства, створення різних моделей і теорій, які їх пояснюють, а головне – формують «каркас» для систематизації та типологізації історичних знань. Поле історичного пізнання творять сутнісно складні об'єкти – людина, спільноти, суспільства, держави тощо, які постійно змінюються у часопросторових координатах, а в дослідженні можуть стати лише в суб'єктивно реконструйованому вигляді. Тому треба пам'ятати, що будь-яка періодизація, створена на основі певних понятійно-категоріальних критеріїв, неминуче спрощує та й, зрештою, спотворює історичні події й процеси. Водночас історичні періодизації є обов'язковим елементом процесу упорядкування історичних знань.

Мета статті – охарактеризувати основні моделі періодизації історії української культури XIX ст. та здійснити їх порівняльний аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми історичних періодизацій присвячено чимало наукових праць. Леонід Зашкільняк подав стисло характеристику наявних історичних періодизацій [1]. Олена Аркуша, Костянтин Кондратюк, Мар'ян Мудрий, Олексій Сухий у навчальному посібнику «Час народів. Історія України XIX ст.» проаналізували українське культурно-національне відродження в контексті європейської історії [2]. Павло-Роберт Магочий обґрунтував закономірності та особливості основних періодів культурно-національного відродження в Україні XIX ст. [3]. Володимир Овсійчук [4] і Михайло Скринник [5] глибоко дослідили період Романтизму в образотворчому мистецтві, художній літературі та філософській культурі України.

Виклад основного матеріалу. Поділ на періоди дописемної історії бачили насамперед за матеріалом, з якого виготовляли знаряддя праці (кам'яний, бронзовий, залізний віки). В основі періодизації могла бути якась міфологема. Наприклад, уявлення про «золотий вік» або ж про дикість (дикунство), на зміну якому прийшов період культури та цивілізації. Часто визначальним чинником періодизації історії, особливо раннього писемного часу, були правління династій, кожна з яких становила, на переконання її сучасників, завершений період розвитку держави/народу.

З появою професійних історичних досліджень, приблизно з XIX ст., проблема історичної періодизації стає щораз актуальнішою. Написання національних історій спонукало їхніх творців акцентувати етно-національно-державні чинники історії, які відповідно ставали центральними в кожному з виокремлених періодів. У XIX ст. у рамках марксистської ідеології було сформовано формаційний підхід до історичної періодизації.

Найпоширеніші періодизації національних та, зрештою, світової історії, що були створені у XIX – XX ст., є своєрідним синтезом формаційного підходу з орієнтацією на особливості національного та політично-державного розвитку.

Поділ на історичні періоди з огляду на державно-політичний розвиток упродовж тривалого часу був майже універсальним і безальтернативним. Ця універсальність і безальтернативність «захиталась» насамперед під тиском переходу від історії-події до історії-проблеми (французька історична школа «Анналів»), а також під впливом так званих «альтернативних історій». Прикладом-ілюстрацією може бути «історія дитинства» Л. Демоза [6], періодизація якого радикально відрізнялася від загальнопоширених.

Появу нових моделей періодизації спричинило розмежування між загальною історією та історією культури, яке тривало порівняно довго і торкнулося передусім предметного поля. Поява окремих історій літератури, мови, музики, театру, освіти, науки, журналістики, образотворчого мистецтва тощо змушувала їхніх авторів переорієнтуватися щодо історіософських засад дослідження, а також виробити обґрунтовані періодизації кожної із цих «історій».

Найпоследовніше такі зміни відбулися у сфері історії мистецтва (літератури, музики, театру, архітектури та образотворчого мистецтва). На перший план як критерій виокремлення певного періоду виходить художній стиль (готичний, романський, ренесансний, бароковий, класицистичний, реалістичний, модерністичний, авангардний, постмодерністичний та ін.) з численними внутрішніми «відгалуженнями». Поступово історія культури як цілісна наука відділилася від державно-політичної історії. Відповідно активізувалося вироблення історіософських засад і принципів, формування методологічного інструментарію.

Складність створення універсальної періодизації історії культури зумовлена кількома аспектами. По-перше, незавершеність дискусії про шляхи (один чи кілька) розвитку культури по суті відкидає саму можливість запровадження універсальної періодизації історії культури. По-друге, періодизація історії культури, зокрема історії української культури, залежить від відповіді на запитання: наскільки державно-політична та соціально-економічна історія детермінує історію культури? Тривала українська традиція інтерпретації культури ґрунтується на тезі про прямолінійну та жорстку залежність культури насамперед від державно-політичного статусу української нації. Було запропоновано дуже просту залежність: є національна держава – відповідно і є умови для розвитку культури; немає національної держави – констатуємо занепад культури. Такий «державоцентристський» підхід в історії культури дуже спрощує оцінку процесів і явищ. Культура насправді – складний «організм», який залежить від дуже багатьох чинників і має самодостатність і внутрішню логіку змін, не завжди синхронну з тим самим державно-політичним розвитком.

В українській історіографії поступово утвердилася норма про різні погляди на ті самі історичні події, явища, ситуації (за винятком аж надто очевидного відступу від «історичної правди» в угоду ідеологічній кон'юнктурі). Норма про різноманітні моделі трактування історичного розвитку загалом є надзвичайно позитивною. У єдності з фаховою критикою, рецензуванням це різноманіття могло би привести до виважених узагальнених історичних досліджень. Очевидно, що кількість основних

моделей історичних інтерпретацій не варто доводити до абсурду за принципом «кожен автор – окрема періодизація».

XIX століття – один з найглибше вивчених періодів у історії української культури. Про це свідчать численні історичні розвідки найрізноманітнішого характеру, захищені дисертації. Зазначимо, що автори менш-більш одностайні в дотриманні якоїсь певної періодизації. XIX ст. в Україні як завершена культурно-історична цілість тривало дещо довше, ніж 100 років. Нижня межа – ліквідація козацької автономної державності (Запорозької Січі та Гетьманщини), а також важливі міжнародні події, які вплинули на перебіг історичних подій на українських землях. Це, насамперед, поділи Польщі – перший (1772), за умовами якого Галичина була передана Австрії, другий (1793) і третій (1795), умови яких дали змогу Росії поширити свою владу на Правобережжя України, а також свою роль відіграли й російсько-турецькі війни періоду Катерини II, результатом яких було опанування Російською імперією Північного Причорномор'я. Верхню хронологічну межу умовного «довгого» XIX ст. творить Перша світова війна.

Нашу увагу привернули погляди, на нашу думку, достатньо репрезентативні щодо періодизації історії української культури XIX ст. Помітним явищем у цьому сенсі може бути академічна «Історія української культури» (т. 4, кн. 1–2). Це авторитетне видання має високий науковий статус. До нього часто звертаються дослідники як до «найвищої інстанції». У передмові Ганни Скрипник зазначено, що том «є спробою представити українській громадськості правдивий образ національної культури в часових вимірах XIX ст.». Це століття авторка розглядає насамперед як добу українського культурно-національного відродження. Покликаючись на авторство Івана Лисяка-Рудницького, цілком слушно зауважує, що «в поняття часового змісту українське дев'ятнадцяте століття не вкладається, бо як історична доба зі властивими їй особливостями і закономірностями суспільно-політичного та культурного розвитку вона обіймає період від кінця Козацької держави до Першої світової війни. І далі подано періоди – «дворянський» (кінець XIII – 1840-ві рр.), «народницький» (1840–80-ті

рр.) і «модерністичний» (1890 – до Першої світової війни) [8]. Саме цей варіант періодизації культурно-національного відродження не надто вдалий з огляду на кілька причин. Насамперед, ця періодизація дуже спрощена, не передбачає пояснення особливостей культурного розвитку України, землі якої опинилися у Російській та Австро-Угорській імперіях. Самі назви періодів теж викликають застереження. «Дворянський» період аж ніяк не може означувати загальноукраїнські реалії, бо в Західній Україні дворянства як такого не було. Назви періодів неоднорядні, адже «дворянський» апелює до буцімто основної рушійної сили культурно-національного відродження, «народницький» – до ідеології суспільно-політичного руху, а «модерністичний» – до узагальненої назви культурно-історичної доби, а також до світоглядної, мистецької парадигми. До речі, у більшості статей І. Лисяка-Рудницького замість «дворянський» використовується термін «шляхетський» [8].

Набагато виваженішу періодизацію запропонував колектив авторів у навчальному посібнику «Час народів. Історія України XIX століття» [2, с. 17–19]. Автор параграфу Мар'ян Мудрий робить короткий історіографічний огляд теми. Зокрема, говорить про вже згадану статтю І. Лисяка-Рудницького «Структура української історії XIX століття», що вийшла у світ 1958 р., про п'ять стадій «національного відродження» американських істориків українського походження Омеляна Прицака та Івана (Джона) Решетаря. Вони, зокрема, 1984 р. виокремили такі стадії (періоди): 1) новгород-сіверська стадія кінця XVIII ст., пов'язана із середовищем лівобережної шляхти, серед якої був творець «Історії русів»; 2) харківська, першої третини XIX ст., яку поєднують із середовищем Харківського університету, зокрема з творчістю І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського; 3) київська, 1830–60-х років, що асоціюється з відкриттям Київського університету, з літературною творчістю Т. Шевченка, діяльністю Кирило-Мефодіївського братства і розгортанням громадського руху; 4) женецька, 1870–80-х рр., репрезентована діяльністю М. Драгоманова на еміграції; 5) галицька, в основі якої – створення перших українських політичних партій.

Поширеною в українській історичній думці є модель періодизації історії української культури, яку запропонував Павло-Роберт Маґочий у статті «Українське національне відродження. Нова аналітична структура» [9]. На його переконання, національні рухи потрібно аналізувати й оцінювати з погляду успіху нації у здобутті політичної незалежності. Велику увагу автор приділив державно-правовій та культурно-просвітній характеристиці українських земель у складі двох багатонаціональних імперій – Російської і Австро-Угорської, а також зупинився на ролі ідеології націоналізму (насамперед його ліберального варіанту) у справі культурно-національного відродження. Використавши окремі ідеї щодо періодизації української історії XIX ст. Мирослава Гроха та Романа Шпорлюка, П.-Р. Маґочий запропонував аналіз культурно-національного відродження провести в контексті трьох стадій (періодів). Перший період (академічний) – це час збирання культурно-історичної спадщини, коли окремі дослідники або, частіше, аматори-ентузіasti збирають мовні, фольклорні та історичні матеріали. Другий період (організаційний) – час створення культурно-просвітніх організацій (читалень, театрів, бібліотек, музеїв, народних домів тощо), шкіл і видавництва для поширення знань про національну спадщину, яку вже зібрано або яку продовжують збирати. Третій період (політичний) – час творення партій та інших організацій, які уможливають участь нації у політичному процесі.

Автор особливо наголошує на тому, що жоден із цих періодів не починається і не закінчується раптово, і нерідко вони частково перебиваються. Хронологічні межі трьох періодів на українських землях у складі Російської імперії автор визначив так: перший період – 1780–1840 рр.; другий – 1840–1900 рр.; третій – 1900–1917 рр. Натомість на західноукраїнських землях періоди хронологічно окреслив таким чином: перший – 1816–1847 рр.; другий – 1848–1860 рр.; третій – 1861–1918 рр. Лаконічно, водночас дуже змістовно та фактологічно насичено автор охарактеризував кожен із цих етапів. Запропоновану періодизацію, як одну з найоптимальніших, варто використовувати у навчальному процесі вищої школи, зокрема, у курсі лекцій з «Історії української культури».

В українській історії культури XIX ст. може-

мо ще також схвалити загальноприйнятту «європейську» періодизацію історії культури, у якій чітко артикульовані два періоди – Романтизм і Позитивізм. На такий поділ історії культури свого часу звернув увагу згаданий вже І. Лисяк-Рудницький, який писав: «у розвитку народницької доби ми відрізняємо два послідовні етапи, «романтичний» (покоління кирило-методіївців) та «позитивістичний» (покоління Старої Громади). Для першого покоління характеристичне ідеалізування колишнього козацького ладу (не тільки з національних, але й з соціальних мотивів, як ретроспективної утопії рівності і братерства), релігійний ентузіазм з реформаторським забарвленням та нахил до демократично-федералістичного панславізму. Літературні прояви цього покоління – це в першу чергу творчість раннього Шевченка та «Книга буття українського народу» Костомарова. Позитивістичне покоління, що прийшло до голосу в 1860-х та досягло розквіту в 1870-их роках, наполягало на силі критичного пізнання. Козаччини в цілому воно вже не ідеалізувало, протиставляючи егоїзм та панські забаганки старшини прагненням та інтересам простолюддя. На місце слов'янофільства ступенево прийшов «європеїзм», себто свідома орієнтація на демократично-радикальні рухи тодішнього Заходу» [8, с. 178].

Поділ історії української культури XIX ст. на період Романтизму та Позитивізму дає великі можливості типологічно «вписати» культуру України в її природний європейський контекст.

Характеризуючи добу Романтизму, важливо визначити риси типології культури цього часу. Термін «романтизм» спочатку застосовували до літератури, згодом – до образотворчого мистецтва та музики. Романтизм як художній стиль набагато «вільніший», ніж його попередник – класицизм.

Початково утвердилася думка про Романтизм як типологічно єдину літературно-мистецьку течію, згодом у гуманітаристиці дійшли висновку про існування повноцінної та всеохопної культурно-історичної доби. Зважаючи на численні культурні, естетичні, політичні, ментальні особливості та відмінності, було запропоновано виокремлювати національні моделі Романтизму. Однією з них є українська модель.

Датування європейської доби Романтизму дуже різне. Початок вбачають у середині 1790-х років, дехто – аж у 1815 р., окремі дослідники вводять поняття «перед романтизм». Власне передромантичні тенденції та ідеї в європейській культурі можна спостерігати вже від кінця XVIII ст., після завершення Французької революції. Очевидно, що різне датування початку доби Романтизму зумовлене різними національними моделями цієї культури. Завершення доби Романтизму припадає на початок революції 1848–1849 рр.

Романтизм формувався в атмосфері доволі радикальних ідейних змін; криза ідеології Просвітництва, обмеженість «механістичної» картини світу на межі XVII – XIX ст. ставали все очевиднішими. У європейських інтелектуальних середовищах з'явилися нові ідеї, які спонукали до появи нових героїв, нових цінностей, сприяли формуванню нового світогляду, навіть нового способу життя. Своїй появі романтичний світогляд завдячує передусім ідеям Й.-Г. Гердера, який запропонував радикально змінити трактування культури. Його науковий трактат «Ідеї до філософії історії людства» по суті був загальною історією світової культури, побудованою на засадничо нових історіософських засадах.

Романтичне трактування культури докорінно відрізнялося від просвітницького. Перш за все, була надзвичайно високо оцінена, фаворизована національно-етнічна (народна, фольклорна) культура на противагу просвітницькій глорифікації елітарної культури. Романтики, по суті, вперше на філософсько-аналітичному рівні апробували тезу про самодостатність і самоцінність кожної культури, про історичну та національно-етнічну своєрідність «часів і народів». Відповідно дійшли висновку: кожна культура є мірилом сама собі, немає єдиного ідеалу прекрасного, обов'язкового для всіх часів і народів. Кожен народ у собі має масштаб своєї історично зумовленої художньої досконалості. У добу Романтизму чи не вперше було переконливо заперечено виняткову роль західноєвропейських народів як носіїв культури зразкової і вартої наслідування. Уперше зазнав критики культурний «європоцентризм».

Романтики «відкрили» європейцям як повноцінні та самодостатні культури периферії

Європи (культура балтів, слов'ян, балканських народів), культури Сходу, зокрема Близького Сходу, культури так званих «диких народів». Романтики захоплювалися складовими частинами культур, які раніше були потрактовані як малоцінні: народною та середньовічною лицарською поезією, дохристиянською міфологією європейських народів. До речі, ці «відкриття» дали поштовх до порівняльного літературознавства.

Фаворизація та ідеалізація народної (фольклорної) культури, трактування її як творчої основи для всіх інших сфер культури активізували неминучий інтерес романтиків до таких елементів культури, як мова, фольклор, міфологія, релігія, мистецтво власне у національно-етнічному вимірі. Важливою суспільно-політичною підвалиною романтичного світогляду було апелювання до національної історії, в українському варіанті – до історії Козаччини. Такі міркування романтиків неминуче привели їх і до політичних висновків – право кожного народу як творця і носія культури згодом почали інтерпретувати як право на національну державу.

Суспільно-політичні погляди українських романтиків були проголошені в «Книзі буття українського народу», написаній у типологічній єдності з концепціями молодоевропейців. Одна із центральних – ідея нового християнства, нової евангелізації. Наводили навіть такий аргумент: ідею братерства, рівності та справедливості Французька революція взяла з Біблії. Одним з гасел стало – «без християнської віри нема свободи». Вважали, що атеїзм, безвір'я руйнує духовну систему етносу/нації. Водночас романтики демонстрували доволі критичне ставлення до чинних церков (папа приймав Миколу I). Апологія християнства, окрім власне віри, передбачала альтернативу просвітницькому безвір'ю, джерело вищих духовних, моральних та естетичних цінностей, що торують шлях до миру та гармонії. Концепція нового християнства ґрунтується на ідеях нової евангелізації, християнської єдності. З особливим пієтетом українські романтики говорили про Кирила і Мефодія, адже їхня місійна діяльність долучила східних слов'ян до середземноморської культури та політики.

Романтики своєрідно реабілітували Серед-

ньовіччя, зокрема його ранній період. Середньовіччя вивчали (історію, мову, літературу, міфологію). Середньовіччям захоплювалися як добою впорядкованої держави та високоорганізованої Церкви. Середньовіччя ідеалізували, наприклад, яскравою була глорифікація лицарської культури, середньовічного ремісничого устрою, патріархального устрою тогочасного життя.

Доба Романтизму – це час формування німецького філософського ідеалізму. Філософія, розвиваючись насамперед як університетська дисципліна, остаточно розірвавши зв'язки з теологією, очевидно, мала безпосередній та опосередкований вплив на всю гуманітарну сферу, зрештою, на культуру загалом. Нові філософські погляди вплинули, очевидно, й на зміну поглядів щодо трактування людини, нації, суспільства, держави. Не випадково у цей час з'являються такі наукові дисципліни (напрямки дослідження), як філософія права, філософія мови, філософія мистецтва, філософія міфології та подібне.

Надзвичайно важливу роль у житті людини, передусім творчої, романтики приписували ірраціональному, інтуїцію вважали багатограннішою, ніж розум. Мистецтво романтики трактували нарівні з наукою, бачили в ньому шлях пізнання істини. Особливу увагу надавали інтелектуальній інтуїції, яка, на думку романтиків, є найкращим засобом пізнання законів моралі, мистецтва і теології.

У добу, яку розглядаємо, варто виокремити романтичний антропоцентризм. Романтизм упровадив у художню літературу, зокрема поезію, нових героїв і героїнь. Герої доби Романтизму видатні та особливі, їм притаманні емоційність, іноді надмірна, ліризм, усамітнення, здатність до жертвності й до бунту. Яскраві, неординарні характери героїв/героїнь часто показано на тлі стихій природи, суспільних екстремальних ситуацій, яскравих давніх історичних подій. Часто герої – це люди бурхливих пристрастей, межових емоційних станів (маємо всю палітру яскраво виявлених екстатичних станів). Романтики любили описувати своїх героїв/героїнь у абсолютно протилежних психоемоційних станах. Перший – герой/героїня охоплені меланхолійним смутком, розчаруванням, душевною журбою, так званою

«всесвітньою» тугою. Другий – герой/героїня яскраво виражені бунтівники, волелюбні натури, які гостро відчувають напружену суперечність між високими шляхетними прагненнями та недосконалістю реального світу. Герої романтичної художньої культури репрезентують недосяжне у реальному житті – ідеальний та досконалий світ людських взаємин, високі людські чесноти. Водночас реальне життя часто інтерпретували як нище, потворне, підле, сповнене несправедливістю, безчестям і мерзенністю.

Романтики були сильні в критиці і минулого суспільного устрою, несправедливого, на їх переконання, і тогочасного, яке вважали антиестетичним, сповненим прозаїчністю буржуазного життєвого устрою. Але сила романтиків не у критиці остогидлого їм міщанства та художніх обмежень класицизму. Вони зуміли привнести в суспільно-культурне життя пафос боротьби особистості і народу за свої права, за свободу.

Романтики, поети, інтелектуали, були безпосередніми учасниками демократичних рухів, утверджували в суспільному житті ідеали, нереалізовані Французькою революцією, але все ще актуальні та привабливі твердження про близьке торжество братерства, рівності та справедливості.

Мистецтво доби Романтизму формувалося як гостре і безкомпромісне протиставлення мистецтвові класицизму. На переконання романтиків, їхнє мистецтво було вільне від конформізму, сповідувало свободу й незалежність творчості від регламентацій, які були притаманні такому осоружному їм класицизму. Для Романтизму, порівняно з чіткою дисципліною класицизму, характерна більш особистісна, емоційніша художня мова. Мовою мистецтва романтики прагнули розкрити своєрідність і неповторність народної культури, народного життя, історичного минулого своєї нації. І цим вони відіграли величезну роль, утверджуючи тему народності в мистецтві, апелюючи до історичного минулого. Відкинувши естетичні канони класицизму, романтики встановили доволі широкі рамки свободи творчості. У ній вони широко використали уяву та фантазію, гротеск, сатиру, іронію.

Романтики «відкрили» природу, побачив-

ши в ній не лише середовище, потрактувавши її не лише як об'єкт природознавчих дослідів. Природа існувала в уяві як живий емоційний організм. Вона була камертоном бурхливих душевних переживань, уособленням чистоти та гармонії. Народну (сільську, фольклорну) культуру романтики вважали найближчою до природи з її неперевершеною досконалістю.

Запропонована для другої половини XIX ст. української культури назва періоду Позитивізму не отримала в українській гуманітаристиці значної підтримки, хоча саме цьому періодові присвячена велика кількість наукових студій, що логічно мало б сприяти докладній типологічній характеристиці та чіткому термінологічному визначенню цього часу. Позитивізм розглядають переважно як напрям у філософії та соціології, як методологію пізнання. Очевидно, що обгрунтування доцільності використання в українському гуманітарному дискурсі наукового поняття «період/доба Позитивізму», який охоплює другу половину XIX ст., потребує ще додаткової переконливої аргументації та докладних характеристик явищ української культури власне як «позитивістичних». Наразі обмежимося лише переліком рис типології культури доби Позитивізму.

Отже, термін «позитивізм» з'явився завдяки праці французького дослідника Огюста Конта «Курс позитивної філософії» (1830–1842). Найяскравішою репрезентацією доби Позитивізму була художня реалістична література. Водночас ця культурно-історична доба суттєво змінила характер практично всіх сфер життя, починаючи від економіки й закінчуючи щоденним побутом. Дослідники історії української культури неодноразово звертали увагу на появу в той час нового типу мислення та нових культурно-ментальних настанов.

Однією з рис доби Позитивізму є радикальне переконання, що все можна пояснити і зрозуміти, а відповідно і змінити за допомогою науки. Це час культу емпіричних наукових знань, сцієнтизму. Позитивісти вивисували науку та критично трактували метафізику, фаворизували віру в технічний та історичний прогрес, у наукову раціональність, суспільний утилітаризм і прагматизм. Яскраві постаті українських позитивістів – це покоління М. Драгоманова та І. Франка.

У добу Позитивізму еволюціонізм не обмежився природознавством і рішуче став панівним напрямком у філософії, соціології та культурології. Програмним соціально-політичним гаслом позитивістів стала «органічна праця», детально опрацьована в органічній теорії суспільства, насамперед авторства Г. Спенсера. «Органічна праця» для народу і над народом нацією передбачала комплекс конкретних заходів у політиці, економіці, культурі та освіті з метою глибинних модернізаційних перетворень суспільства. Результатом мав би стати помітний культурний прогрес, економічний добробут, суспільна демократія та народовладдя. Реальна праця позитивістів привела до суттєвих змін у поглядах на селянство: з об'єкта фольклорно-етнографічного захоплення ця численна суспільна верства поступово перетворилася на суб'єкт реальної тогочасної політики. Ідеологія позитивізму живила також емансипаційні прагнення жіноцтва.

Висновки. Різні моделі періодизації історії української культури XIX ст. засадничо не суперечать одна одній. Прихильники кожної з моделей оперують приблизно однаковим фактологічним матеріалом. Різниця насамперед в історіософських акцентах, у виробленні методологічних засад.

1. Зашкільняк Л. О. Періодизація в історії. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Periodyzatsiia_istorii (дата звернення: 18.11.2019)
2. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. «Час народів. Історія України XIX ст». *Український історичний журнал*. 2017. № 2. С. 210-214.
3. Magocsi P. R. The Ukrainian Revival: A New Analytical Framework Canadian Review of Studies in Nationalism Canada. Chrlettetown: Prince Edward Is. 1989. Т. 16 (1-2). Р. 45-62.
4. Овсійчук В. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. Київ : Дніпро, 2001. 445 с.
5. Скринник М. Наративні практики української ідентичності: доба Романтизму. Львів : Каменяр, 2007. 367 с.
6. DeMause, Lloyd. The History of Childhood. Northvale, New Jersey : Jason Aronson. 1995. 450 p.
7. Історія української культури : у 5 т. / гол. ред. Г. А. Скрипник. Київ : Наук. думка, 2008. Т. 4. Кн. 1. С. 5.
8. Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в XIX ст. Історичні есе : у 2 т. / відп. ред.

Ф. Сисин ; уряд. Я. Грицак. Т. 1. Київ : Основи, 1994. С. 193-202.

9. Магочий П-Р. Українське національне відродження. Нова аналітична структура. *Український історичний журнал*. 1991. № 3. С. 97-107.

References

1. Zashkilniak, L. Periodyzatsiia v istorii [Periodization in history]. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Periodyzatsiia_istorii [in Ukrainian].
2. Arkusha, O. & Kondratiuk, K. Mudryi, M. Sukhyi, O.(2017). «Chas narodiv. Istoriia Ukrainy XIX st».[Peoples time. History of Ukraine of the XIXth Century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 210-214. [in Ukrainian].
3. Magocsi, P. (1989). *The Ukrainian Revival: A New Analytical Framework* Canadian Review of Studies in Nationalism. Vol. 16 (1–2). Canada. Chrltettown: Prince Edward Is.
4. Ovsiihchuk, V. (2001). *Klasytsyzm i romantyzm v ukrainskomu mystetstvi* [Classicism and Romanticism in Ukrainian Art]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
5. Skrynnyk, M. (2007). *Naratyvni praktyky ukrainskoi identychnosti: doba Romantyzmu* [Narrative Practices of Ukrainian Identity: The Age of Romanticism]. Lviv: Kameniar. [in Ukrainian].
6. DeMause, Lloyd (1995). *The History of Childhood*. Northvale, New Jersey : Jason Aronson.
7. *Istoriia ukrainskoi kultury* [History of Ukrainian Culture]. (2008). V. 4 (1). Skrypnyk, H. (Ed.). (Vols. 1-5). Kyiv : Nauk. dumka. [in Ukrainian].
8. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). *Struktura ukrainskoi istorii v XIX st. Istorychni ese* [Structure of

Ukrainian History in the Nineteenth Century Historical essays]. Vol. 1. F. Sysyn, Ya. Hrytsak (Eds.). (Vols 1-2). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

9. Mahochyi, P-R. (1991). *Ukrainske natsionalne vidrozhennia. Nova analitychna struktura* [Ukrainian national revival. New analytical structure]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 97-107. [in Ukrainian].

ANNOTATION

Oksana Malanchuk-Rybak. Periodization of the history of Ukrainian culture of the nineteenth century: basic models. The article explores the historiographical developments concerning the periodization of the history of Ukrainian culture of the 19th century. The first model is the periodization of cultural and national revival in 19th century Ukraine. Main periods: academic (the time of collecting cultural and historical heritage); organizational (the time of creation of national cultural and educational organizations); political (the time of creation of parties and other organizations that enable the nation to participate in political processes). The basic idea of this periodization is to show the processes of building of the nation and building of the country in the nineteenth century through the emergence and development of new phenomena in culture. The second model is the Pan-European cultural and historical periodization, which identifies such major periods of the nineteenth-century cultural history like Romanticism and Positivism.

Keywords: history of Ukrainian culture of 19th century, periodization, models.